

О. В. Абрамчук, М. М. Фіцула

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ
ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Замовити цю книгу <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/book/458>

Видавництво Вінницького національного технічного університету

<https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog>

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

О. В. Абрамчук, М. М. Фіцула

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ
ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Монографія

УНІВЕРСУМ – Вінниця
2008

Замовити цю книгу <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/book/458>

Видавництво Вінницького національного технічного університету

<https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog>

УДК 37.035.6: 378

А 16

Рецензенти:

М. І. Сметанський, доктор педагогічних наук, професор

Є. Н. Приступа, доктор педагогічних наук, професор

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 6 від 20.12.2007 р.)

Абрамчук О. В., Фіцула М. М.

А 16 Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів: Монографія. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. — 137 с.

ISBN 978-966-641-242-6

У монографії теоретично обґрунтовано методику реалізації змісту патріотичного виховання студентів у процесі вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу, яка є цілісним, послідовним процесом, що поєднує використання форм і методів навчально-виховної роботи на навчальних заняттях, у позааудиторній діяльності, створює умови для самоосвіти, самовираження й самовиховання патріотичних якостей майбутніх інженерів.

Для науковців, викладачів, студентів та фахівців з теорії та методики виховання.

УДК 378.035.09

ISBN 978-966-641-242-6

© О. Абрамчук, М. Фіцула, 2008

Замовити цю книгу <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/book/458>

Видавництво Вінницького національного технічного університету

<https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog>

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	
1.1. Теоретичні засади патріотичного виховання студентів ви- щих технічних закладів освіти	7
1.2. Стан патріотичного виховання студентів вищих технічних навчальних закладів	34
1.3. Діагностика рівня патріотичної вихованості студентів ви- щих технічних навчальних закладів	42
РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО- ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН	
2.1. Зміст патріотичного виховання майбутніх інженерів	49
2.2. Методика реалізації змісту патріотичного виховання май- бутніх інженерів	68
2.2.1. Патріотичне виховання студентів на заняттях з соціально- гуманітарних дисциплін	69
2.2.2. Патріотичне виховання студентів засобами самостійної роботи.....	91
2.2.3. Патріотичне виховання студентів у позааудиторній роботі	94
Література	110
Додатки	121

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах відродження національної системи освіти, реалізації Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, модернізації вищої освіти України відповідно до положень Болонської декларації особливого значення набувають проблеми професійної підготовки майбутнього фахівця.

Сучасний інженер, окрім фахових знань, умінь і навичок, має володіти загальною культурою, розумінням екологічних та соціальних наслідків своєї діяльності, світоглядними орієнтирами та духовними цінностями. Тому одним із завдань гуманітаризації та гуманізації вищої технічної освіти стає орієнтація її на загальнолюдські культурні цінності, залучення студентів до національних джерел духовності, формування у них патріотичних якостей. Сучасна вища технічна школа має формувати не тільки фахівця у галузі техніки, але й громадянина-патріота, небайдужого до долі української держави, економіки, освіти та культури. Вирішення цього завдання вимагає належної організації патріотичного виховання майбутніх інженерів.

Проблема патріотичного виховання привертала увагу багатьох дослідників. Так, сутність патріотизму, як моральної якості, визначалася Й. Песталоцці, А. Дістервегом, Г. Сковородою, як стрижневий принцип національного виховання – К. Ушинським, М. Грушевським, І. Огієнком, Г. Ващенком, О. Вишневським. Теоретичні й методичні засади патріотичного виховання дітей і молоді розглядали О. Духнович, С. Русова, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Особливо цінними є сучасні наукові розробки: концепція українського виховання О. Вишневського; наукові праці, присвячені засобам патріотичного виховання студентської молоді: Т. Анікіної (художнього краєзнавства), О. Гевко (декоративно-ужиткового мистецтва), Є. Франківа (туристично-краєзнавчої діяльності), Ю. Красильника (української етнопедagogіки), Ю. Каю-кова (героїчних традицій українського козацтва), Ю. Руденка (національно-патріотичних ідеалів юних козаків).

Проте результати аналізу досліджень вищеназваних учених свідчать, що питанням патріотичного виховання студентів вищих техні-

чних закладів освіти, узагальненню досвіду формування патріотичних якостей студентів не приділялося належної уваги. Нема наукових праць, у яких було б обґрунтовано зміст патріотичного виховання та методика його реалізації під час вивчення соціально-гуманітарних дисциплін.

Здійснено відбір і структурування змісту патріотичного виховання, який забезпечує патріотичну вихованість майбутнього інженера (усвідомлення своєї національної належності; знання рідної мови, культури, традицій; знання історії України, пошана до її історичного минулого; відповідальність за долю країни, готовність до її захисту; дотримання Конституції України; дбайливе ставлення до природи; повага до культур інших народів). Теоретично обґрунтовано методику реалізації змісту патріотичного виховання студентів, яка є цілісним, послідовним процесом, що поєднує: діагностування рівня патріотичної вихованості студента ВТНЗ; визначення виховних можливостей соціально-гуманітарних дисциплін; забезпечення взаємозв'язку між предметами цього циклу у процесі реалізації змісту патріотичного виховання; формування позитивної мотивації у студентів; використання форм і методів навчально-виховної роботи, які забезпечують активність студентів на навчальних заняттях, у позааудиторній патріотичній діяльності, створюють умови для самоосвіти, самовираження й самовиховання патріотичних якостей. Визначено педагогічні умови, що забезпечують ефективність означеної методики патріотичного виховання майбутніх інженерів (орієнтація студентів на ідеал сучасного інженера як носія, окрім фахових знань, умінь і навичок, рис громадянина-патріота; усвідомлення студентами виховних можливостей змісту соціально-гуманітарних дисциплін; забезпечення активності студентів у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін, підготовки і проведення позааудиторних виховних заходів, присвячених відродженню забутих імен українських учених-інженерів; готовність викладачів реалізовувати виховний потенціал соціально-гуманітарних дисциплін щодо патріотичного виховання студентів).

Запропоновано методику патріотичного виховання майбутніх інженерів у процесі вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу, у якій передбачено: виявлення виховного потенціалу змісту історії

України та реалізації потенційних можливостей суспільно-гуманітарних дисциплін (української ділової мови, історії України, історії української культури, соціології) у патріотичному вихованні студентів.

Матеріали можуть бути використані при розробці програм, підручників, навчальних та методичних посібників суспільствознавчого циклу, у практиці навчально-виховної роботи вищої школи, системі підготовки та підвищення кваліфікації викладачів соціально-гуманітарних дисциплін.

РОЗДІЛ 1.

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Теоретичні засади патріотичного виховання студентів вищих технічних закладів освіти

Становлення української державності, інтеграція в європейське та світове співтовариства, відмова від тоталітарних методів управління державою і побудова демократичного суспільства передбачають орієнтацію на людину, націю, досягнення і досвід національної культури, що й визначає основні напрями реформування освітньої галузі.

У наш час в Українській державі, країні з багатовіковою історією, відбувається процес становлення українського народу як політичної нації. Саме тепер стало реально можливим розбудувати Україну, виходячи з її національних інтересів, на основі всебічного врахування особливостей способу життя, традицій, звичаїв народу, його менталітету та національного характеру. Освіта на сучасному етапі розвитку нашого суспільства є чи не єдиним засобом збереження і відтворення національної культури. Пріоритети народного, українського, відкривають нові можливості для здійснення виховної діяльності зі студентською молоддю.

Сьогодні постала необхідність визначитися з основними орієнтирами навчально-виховного процесу в закладах освіти, що спонукатиме студентів до активної творчої діяльності на національних засадах. Концепція виховання студентів та молоді в національній системі освіти, державні документи останніх років (Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХІ ст.), Закони України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національна доктрина розвитку освіти у ХХІ ст., Закон України „Про загальнодержавну програму патріотичного виховання молоді на 2004-2008 рр.” та ін.) визначають основні напрями освіти і виховання молоді на основі національних традицій та принципів, пристосовуючи нову систему до нових соціокультурних реалій нашого часу.

У „Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті” головною метою української системи освіти є створення умов для

розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного навчитися впродовж життя створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Така система освіти має забезпечувати “формування особистості та професіонала – патріота країни, який усвідомлює свою належність до сучасної європейської цивілізації, чітко орієнтується в сучасних реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлений до життя і праці у XXI столітті” [131, 9].

Одним із головних завдань освіти є формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати. З огляду на означене головне завдання сьогодні кожним вищим навчальним закладом у навчально-виховному процесі мають вирішуватися конкретні завдання: підготовка особистості, яка орієнтується в сучасних історичній, економічній, культурній ситуаціях, здатної до самореалізації, самовизначення; залучення до національно-культурних традицій, збагачених загальнолюдськими цінностями світової культури; забезпечення високого рівня професійної компетенції; стимулювання постійного пошуку, безперервного самовдосконалення, самоосвіти; формування потреб і вмінь підтримувати своє фізичне та психологічне здоров'я, професійну працездатність в умовах конкуренції [102, 5].

Глибинна реформа сучасної освіти і виховання ґрунтується на національних виховних традиціях, українській та класичній європейській культурних спадщинах, народній педагогіці.

Проблема патріотичного виховання студентської молоді, з огляду на важливі завдання державотворення в незалежній Україні, сьогодні набула особливої актуальності. Саме тому вона потребує детального розгляду головних її складників і чинників.

Насамперед, розглянемо понятійні дефініції патріотизму в соціально-гуманітарних науках. Слово „патріот” поширилося і набуло значимості у зв'язку з Великою французькою революцією 1789-1794 рр. (фр. *patriote* – „патріот”, лат. *patriota* – гр. *patriots* „співвітчизник, земляк”, від *patria* – „вітчина, батьківщина”). Перше значення *patria* – „походження по батькові”, від *pater* – “батько”, далі - „покоління”, „рід”, „плем'я”, „родина”. Таке, найбільш поширене, визначення по-

няття „патріот” міститься в етимологічному словнику російської мови [73, 176].

„Патріот – той, хто любить свою Батьківщину, відданий своєму народові”, – таке роз’яснення знаходимо у Тлумачному словнику української мови [198, 223].

Інші словники дають подібні тлумачення поняття “патріот”, додаючи нові соціальні аспекти для повноти характеристики, наприклад, такі як відданість, здатність на подвиг заради своєї землі, готовність на жертви і подвиги в ім’я інтересів своєї землі [200; 223].

Справжній патріот любить Батьківщину, не відвертаючись від неї через те, що їй нічим заплатити йому за це і що її народ не досяг рівня культури, характерної для європейських суспільств. А головне – патріот не обмежується пасивною любов’ю до рідного краю, він активно працює для свого народу, його добробуту, розбудови культури і господарства. Він захищає честь своєї держави, примножує її багатства [178, 376].

Похідним від слова „патріот” є слово “патріотизм”, але як понятійні одиниці ці слова самостійні, хоча змістовно взаємопов’язані.

Ретроспективний аналіз дає змогу стверджувати, що поняття “патріотизм” як логічно оформлена загальна ідея має давнє походження. Тлумачний словник української мови визначає патріотизм як “любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви і подвиги” [200, 223]. Патріотизм є не що інше, як бажання працювати на користь своєї країни, і походить не від чого іншого, як від бажання робити добро, – якнайбільше і якнайкраще [41, 92].

Патріотизм – соціально-історичне явище. Прояви патріотизму у людей виникли початково як форми усвідомлення родових зв’язків, обрядів, звичаїв. З розвитком землеробства патріотизм отримує своє специфічне значення – стає любов’ю до рідної землі. Це почуття природно слабшає у міському побуті, однак тут розвивається новий елемент патріотизму – прив’язаність до свого соціокультурного середовища або громадянськості. З цим і природними засадами патріотизму, як особистісного почуття, поєднується його моральне значення як обов’язку і добродійності. Почуття подяки до батьків, розширюючись

у своєму обсязі, однак не змінюючи своєї природи, стає обов'язком відносно до тих суспільних утворень, без яких батьки породили б тільки фізичну істоту, але не могли б дати їй переваг гідного людського існування. Як усвідомлення своїх обов'язків у відношенні до батьківщини та їх дотримання індивідами утворюють добродійність патріотизму, яка здавна мала і релігійне значення. Батьківщина не була лише географічним і етнографічним терміном, вона була місцем проживання особливого бога, який сам, мабуть, був більш чи менш віддаленою трансформацією померлого родоначальника [182, 134-136].

Таким чином, служіння вітчизні було діяльним богослужінням, і патріотизм збігався з благочестям.

На початку XV сторіччя у Франції в особі Жанни Д'Арк уперше виявився національний патріотизм, який означав незалежність від чужинців та існування власного верховного голови. Подібним чином у боротьбі з чужинцями розвивався національний патріотизм і в інших країнах. Так, у Німеччині століттями пізніше прояви національного патріотизму у боротьбі з чужоземною церковною владою послаблювались і ускладнювались принциповим релігійним значенням цієї влади, яке для багатьох переважувало національні вимоги. Наслідком цього став розкол між німцями-католиками і німцями-протестантами. Національний патріотизм Німеччини зміг утвердитися лише в XIX столітті у зв'язку з послабленням релігійних впливів та дією зовнішньої боротьби за політичне існування.

Поняття "патріотизм" відчуває на собі корективи часом, історичними та соціальними умовами. Попри все патріотизм залишається значущою духовною цінністю, яка в усі часи і у всіх народів мала і має конкретно-історичний національний зміст, характер та форми виявлення, але вже факт його існування є свідченням одвічного прагнення людства до спільності з метою самозбереження свого роду, племені, нації.

Патріотизм як явище соціально-історичне у різні епохи має різний соціальний і класовий зміст. У реальних соціально-історичних умовах кожний клас виражає своє ставлення до вітчизни через свої специфічні інтереси. В умовах розвинутого капіталізму, формування національного патріотизму є невід'ємною складовою суспільної і на-

ціональної свідомості та самосвідомості громадян. У період переходу від тоталітарних режимів до демократичних, становлення правової суверенної держави і громадянського суспільства формується й утверджується загальнонародний патріотизм. У ньому поєднуються вірність Батьківщині, готовність служити їй і захищати від ворогів з почуттям поваги до інших націй і народів, з відданістю інтересам творення вільного демократичного суспільства.

В Універсальному словнику-енциклопедії патріотизм трактується як позиція, яка поєднує відданість і любов до батьківщини, солідарність із власним народом та повагу до інших народів і пошану до їхніх суверенних прав [204, 1032]. Благородне почуття патріотизму, любов до Батьківщини і відданість їй здавна властиві людям. Це почуття було рушійною силою, яка підіймала народ на боротьбу проти чужоземних завойовників і всіх пригноблювачів. Патріотизм виявляється у практичній діяльності особистості, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів [200; 230].

Усі зазначені прояви патріотизму знайшли відображення в моральному сумлінні людства та у змісті різних моральних вимог. Тому патріотизм є одним із основних принципів і обов'язків моралі, що проявляються у ставленні до праці, суспільної діяльності, міжнародних стосунків, формування особистості, обов'язку перед своїм народом [177, 237]. Патріотизм – любов до батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяння її успіхам у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені [155, 304].

Український педагогічний словник подає таке визначення патріотизму – це „одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів” [218, 357].

Отже, визначень патріотизму є чимало: від античних афоризмів, висловів давніх філософів до сучасних словникових статей, однак суть поняття “патріотизм” єдина – це любов до землі, на якій живеш. До чинників, які складають поняття “патріотизм” належать такі: любов до

рідних, вітчизни та народу; гордість за все найкраще, що є в батьківщині; прагнення бути корисним; бажання удосконалювати себе і рідну землю; відчуття свободи й незалежності під захистом вітчизняних законів; відповідальність за все, що відбувається на рідній землі; служіння своєму народові; бажання позбутися власних і національних вад; повага до всіх народів й людства в цілому.

За радянських часів виник радянський соціалістичний патріотизм, визначальні риси якого – любов до соціалістичної Батьківщини, готовність захищати її, відданість справі комуністичної партії, ідеалам комунізму, соціально-політична, ідейна єдність радянського суспільства, дружба народів СРСР. Яскравим виявом радянського патріотизму був масовий героїзм у роки Великої Вітчизняної війни.

У той час, хоча офіційної заборони не було, існувало вето на вживання термінів “український патріотизм”, “український патріот”. Не лише в літературі, а на всіх рівнях влади використовувались поняття “радянський патріотизм”, “радянський патріот”, які часто були синонімами понять “російський патріотизм”, “російський патріот”. Таке визначення характерне для радянських часів, коли під гаслом об’єднання знищувалося все національне. Це й були аргументи тези щодо відсутності феномену українського патріотизму, а звідси – й українських патріотів.

Тепер українська нація перебуває у стані відродження. Для українського суспільства нагальною постала проблема чіткого окреслення понять: “батьківщина”, “державність”, “патріотизм”, “національна гідність” тощо, про які до останнього часу не могло бути й мови.

Варто зазначити, що лише за часів незалежності України у вітчизняну науку повернулися дефініції – “патріот” та “патріотизм”. Філософи, психологи, педагоги намагаються теоретично обґрунтувати поняття “український патріотизм”. Головне полягає в тому, щоб уникнути помилок: не допустити гіперболізації “українського патріотизму”, адже воно не стало надбанням сьогодення, а має глибинні історичні національні корені; з’єднання різних за своєю суттю понять, адже вже були неодноразові спроби ототожнення понять “патріотизм” та “націоналізм”, “патріотизм” та “інтернаціоналізм”, “патріотизм” та “космополітизм”. Такі тлумачення можна знайти в більшості підруч-

ників, посібників, словників та довідників радянської епохи.

За сучасних умов існування демократичного суспільства патріотизм підноситься на вищий щабель, поширюється на всіх громадян країни, пронизує всі сфери суспільного життя, має спрямований характер, що виявляється у свідомому ставленні людей до праці, суспільно-політичної діяльності, непримиримості до будь-яких порушень прав людини, норм і правил демократичного співжиття. Завдяки цьому патріотизм є одним з найважливіших чинників розвитку демократичного суспільства [181, 715; 184].

Сьогодні патріотизм має нове тлумачення: патріотизм – це суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни, яке виявляється у визначеному способі дій та складному комплексі суспільних почуттів, що загалом називається любов'ю до батьківщини. Патріотизм як культурно-історичний феномен не абсолютизує жоден з періодів безперервної вітчизняної історії; це явище синтетичне, яке відображає все незаперечно цінне, накопичене нацією [184, 243].

Філософія розглядає патріотизм як моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов і відданість вітчизні, гордість за його минуле й сучасне, бажання захищати інтереси батьківщини.

Усе це дозволяє констатувати, що патріотизм – одна з форм діалектичного існування особистих і суспільних інтересів, єднання людини і суспільства. Патріотичні почуття, ідеї підносять особистість, коли вони поєднані з повагою до народів інших країн і не вироджуються у психологію національної винятковості.

Підтвердженням останнього є те, що соціологія під патріотизмом розуміє почуття: любов до батьківщини, відданість своїй вітчизні, своєму народу, сутність якого складають соціально-політичний, суспільний і моральний принципи, що характеризують ставлення людей до своєї країни, яке проявляється в певних діях і складному комплексі суспільних почуттів, поглядів і вчинків [209, 657].

З точки зору суспільствознавства поняття „патріотизму” щільно пов'язане з поняттям „громадянської культури”. Це – „ставлення індивідів до інституцій держави та настанов влади, їхня законослухняність

та критична вимогливість. Виражається у ставленні населення до існуючого порядку, у знанні й визнанні ним суспільних норм, готовності їх дотримувати. До громадянської культури належать знання людей про їхні права і обов'язки, про устрій держави, про політичні системи, процедури політичного, зокрема виборчого процесу” [210, 637].

У політології розглядається така ознака патріотизму як політична свідомість: опосередковане відображення політичного життя суспільства, суттю якого є проблеми влади, формування і розвиток задоволення інтересів і потреб політичних суб'єктів, сукупність поглядів, оцінок, настанов, які відображають політично-владні відносини, набувають певної самостійності. Однією з ознак патріотизму також є політична культура. Це, насамперед, рівень задоволення людиною й суспільством політичних ідей, концепцій, програм, досягнень суспільно-політичних думок [155, 273].

Патріотична свідомість почала розглядатись як соціальне явище тільки в 70-х рр. ХХ ст., а до цього часу – як аспект суспільної свідомості. У світлі сучасних уявлень філософії про форми суспільної свідомості дослідники розглядають два рівні патріотичної свідомості – суспільно-психологічний та ідеологічний [155, 274]. Загалом патріотичне становлення індивіду здійснюється як двоєдиний процес на психологічному та ідеологічному рівнях, тому включає формування як уявлень, почуттів, звичок, настроїв, прагнень, норм патріотизму, вольових якостей, так і патріотичної свідомості, ідей, поглядів, переконань.

У психології любов до батьківщини класифікується як позитивна емоція, як показник благополуччя людини [155, 423]. Патріотизм як суспільне явище, насамперед, відноситься до соціальної психології, однак одночасно має й моральне значення. Усі згадані вище прояви патріотизму знайшли відображення в моральній свідомості людства й у змісті різних моральних вимог: ставленні людини до суспільства, до праці, суспільної власності, її поведінку в суспільстві.

Саме тому поняття „патріотизм” розглядається як один із принципів моральності. Моральне значення патріотизму визначається тим, що він є однією з форм супідрядності особистих і суспільних інтересів, єднання людини і батьківщини. Вияви такого єднання показові під час історичних потрясінь, коли загострюються патріотичні почуття

мас.

На філософському рівні понятійне навантаження терміна „патріотизм” відображає систему поглядів народу на природу і суспільство; на масово-побутовому рівні – виражає успадковану і культивовану в народі любов до всього рідного (мови, культури, традицій тощо); на раціонально-суспільному рівні патріотизм визначає буття народу в часі, самоусвідомлення і самоутвердження себе як етносу серед інших народів світу і співпрацю з ними; на особистісному рівні – сповідує почуття любові і відповідальності за долю свого народу, надає перевагу інтересам суспільства над власними.

Свого часу О. Радішев розглядав морально-очишувальний вплив патріотизму на особистість, на формування почуття благородства, совісті, мужності і самопожертви, якщо цього вимагають інтереси батьківщини: „Не всі народжені на батьківщині достойні величного найменування сина Вітчизни (патріота)... – писав він. – Справжня людина і син Вітчизни є одне і те ж... Він племіні найніжнішою любов’ю до цілісності і спокою своїх співвітчизників... Переборюючи всі перешкоди, невтомно прямує до збереження честі, дає гарні поради і настанови. Він швидше погодиться загинути і зникнути, ніж бути прикладом неблагодарності і, якщо впевнений в тому, що смерть його принесе міць і славу вітчизні, то не злякається пожертвувати життям. Його серце не може не тріпотіти при одному імені Вітчизни...” [163, 205-206].

Російський критик-демократ В. Белінський вказував на те, що патріотизм містить в собі загальнолюдські цінності та ідеали і робить особистість членом загальнолюдського суспільства. “Любити свою батьківщину, – підкреслював він, – значить палко бажати бачити у ній здійснення ідеалу людства і в міру сил своїх сприяти цьому” [19, 488-489].

У сучасній педагогічній науці, крім окреслення методологічних орієнтирів до розуміння патріотизму (І. Бех, М. Нікандров, О. Сухомлинська та ін.), чіткого його визначення не існує. Значна частина вчених кваліфікує його як визначальний принцип вітчизняної школи (С. Белозерцев, І. Льїн, Б. Кобзар, В. Сухомлинський, Є. Старо-войтов), як морально-політичний принцип (О. Докукіна, Л. Ка-нішевська), як

стрижневий принцип національної системи виховання (О. Вишневський, В. Кіндрат). Важливими рисами патріотизму, на думку Н. Волкової, є турбота про благо народу, сприяння становленню й утвердженню України як правової, демократичної держави [41]. Проте всі вчені сходяться на тому, що патріотизм передбачає розвиток у вихованців шанобливого ставлення до рідного й інших народів, до власної держави та здатності до її зміцнення і захисту.

Поняття „патріотизму” визначає найвищу і найсильнішу духовну силу, що зумовлює активну життєву позицію людини. У цьому зв’язку слід погодитись з І. Бехом, який розглядає патріотизм як фундаментальну особистісну цінність [22, 4-5].

Варто також взяти до уваги думку І. Ільїна, який трактує патріотизм як здатність особистості не лише поважати свій етнос, але й ставитись до інших народів з почуттям поваги. Тобто йдеться про утвердження загальнолюдських цінностей як визначальних чинників патріотизму.

Звертаючись до проблеми патріотизму, М. Нікандров зазначає, що, на жаль, життєві негаразди і всеохоплююча криза позначилася і на розумінні патріотизму сучасною молоддю. Тому патріотизм як визначальну особистісну якість надто важко формувати [133, 3-10].

Залежність життя і становища нації від патріотизму зазначає О.Вишневський, на думку якого почуття патріотизму формується шляхом засвоєння національних вартостей, що веде до свідомої любові до Батьківщини, навіть жертвовності для блага своєї землі [39, 115].

Нині під патріотизмом розуміється любов до свого народу, до України. Також зазначається, що “важливою якістю українського патріотизму повинна бути турбота про благо народу, сприяння становленню і утвердженню України як правової демократичної соціальної держави, готовності відстояти незалежність Батьківщини” [66, 5].

Аналіз соціально-гуманітарної та психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок щодо **сутності патріотизму як моральної якості людини**, яка виявляється у здатності людини ідентифікувати себе з рідним народом, у любові та відданості своїй батьківщині, потребі у постійному власному духовному й інтелектуальному зростанні заради величі і слави своєї батьківщини та готов-

ності за будь-яких умов постати на захист істинної демократії, національних інтересів свого народу, практичними справами зміцнювати її могутність і незалежність.

Структура патріотизму у соціально-гуманітарних та психолого-педагогічних науках складається із системи таких якостей та компонентів, кожний з яких поєднує пізнавальний, емоційний-вольовий і поведінковий компоненти, а саме:

а) патріотична свідомість (самосвідомість) як результат осмислення індивідом своєї громадянської ролі у суспільстві (захист історико-культурних, політичних, економічних надбань, незалежності, особистий внесок у розбудову державності України, збагачення професійних знань, зразкова громадянська поведінка та ін.);

б) патріотичні почуття (любов до рідного краю, мови, культури, повага до історичного минулого, турбота, відповідальність за долю Вітчизни, відданість національній ідеї, толерантність тощо);

в) патріотична поведінка та діяльність (виконання громадянських обов'язків, дотримання Конституції України, загальнолюдських та національних моральних ідеалів, вшановування національних традицій, повага до національної гідності інших народів, толерантність та ін.).

Таким чином, патріотизм ми будемо розглядати як моральну якість та ціннісний орієнтир, складне явище духовного життя людини і спільноти, яке відображається в особистій та суспільній свідомості, об'єднуючи їх і виступаючи вирішальним чинником усвідомлення молоді людиною загальнолюдських цінностей.

В Україні патріотизм живиться прогресивними патріотичними традиціями українства, а також кращими зразками патріотичних традицій інших країн і народів, світового демократичного руху, збагачуючи їх історичними здобутками своєї Вітчизни. Утвердження у свідомості громадян України, насамперед, молодого покоління, ідей патріотизму, гордості за свою суверенну державу, готовності стати на захист істинної демократії, інтересів свого народу має стати сьогодні одним з найважливіших завдань нової системи патріотичного виховання [102, 6].

Як засвідчують попередні роки державотворення, сьогодні є всі

передумови для відродження й соціально-культурного розвитку української нації, її прагнень зайняти гідне місце серед передових світових спільнот всупереч затьожній економічній, соціальній і духовній кризі, які є відгомонам попередньої тоталітарної системи. Настав час виховувати у молоді патріотичні почуття, усвідомлення свого українства, пробуджувати національну самосвідомість, любов до рідної Вітчизни, високий рівень пізнання свого родоводу, осмислення нерозривної єдності з попередніми поколіннями народу, його духовним світотм.

Український патріотизм увібрав природну закономірність довготривалого історичного розвитку української нації. Система патріотичного виховання будувалася на народних традиціях, звичаях і обрядах, що сприяло свідомому й цілеспрямованому виробленню у молоді тих розумових, духовно-моральних, трудових і фізичних якостей, яких вимагали умови тогочасного життя. Цілеспрямований вплив на формування почуття патріотизму здійснювався ще у дохристиянський період через родинне виховання, за часів Київської Русі підсилювався вірою в Бога, християнськими чеснотами. Численні джерела свідчать про високий рівень розвитку патріотизму за часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Це, насамперед, літописи “Повість минулих літ” та Галицько-Волинський літопис, які відзначаються глибоким почуттям любові до батьківщини, усеосяжною патріотичною ідеєю її єдності.

Теоретичні засади патріотичного виховання у сучасній науковій та публіцистичній літературі базуються на працях видатних педагогів минулого.

Уперше у зарубіжній педагогіці теоретичні й методичні засади патріотизму дітей і молоді та напрями його формування окреслив видатний чеський педагог Я. Коменський. Виховання патріотизму, на його думку, має ґрунтуватися на ідеї народності, яка включає вимоги навчання рідною мовою, виховання людяності, гуманності, прагнення сформувати таку людину, яка вище за все ставить благополуччя своєї батьківщини і готова пожертвувати собою заради її свободи і незалежності [96, 182].

Відомий педагог Й.Песталоцці визначав патріотизм, передусім, як складову моральних почуттів щодо дітей молодшого віку, проте ек-

страполював їх і на етап повноліття. „Почуття, завдяки яким виявляються перші чуттєві паростки моральності в людей, є основним фундаментом нашого чуттєвого споглядання” [148, 350]. Однею з ознак патріотизму швейцарський гуманіст вважав здатність дітей і молоді до того, “що виявляється у досконалому пізнанні добра, у досконалому вмінні і бажанні творити добро” [148, 357]. Тим самим патріотизм набуває, насамперед, гуманістичного спрямування й дієвості, а також і те, що ця якість підлягає формуванню у юному віці.

На думку німецького педагога А. Дістервега, виховання патріотизму як елементу моральності має ґрунтуватися на ідеї внутрішньої свободи, удосконалення, приязні, добра і справедливості. Тому виховання любові до всього людства, до свого народу має бути головним завданням сім’ї і школи. Основним засобом виховання патріотизму він вважав рідну мову, обґрунтовуючи це тим, що „...з принципу: виховуй, як велить природа, виходить другий принцип: виховуючи, вживай рідну мову” [67, 136].

Видатний вітчизняний педагог К. Ушинський вбачав у патріотизмі важливе завдання виховання та могутній педагогічний засіб. “Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганими природними, особистими, сімейними і родовими схильностями” [205, 198]. Патріотичне виховання, за К. Ушинським, базується передусім на національному підґрунті. “Незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета, і свої особливі засоби досягнення цієї мети” [206, 47]. Основним засобом патріотичного виховання у такий спосіб виступає рідна мова, яку вчений називав „найбільшим народним наставником”, „великим народним педагогом”. „У мові, – писав він, – одухотворюється весь народ і вся його Батьківщина. Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв’язок, що віджили, живущі і майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле” [205, 197].

До складових, що репрезентують сутність патріотизму, вчений також відносив гуманність, почуття власної гідності у поєднанні зі скромністю, чесністю, працьовитістю, дисциплінованістю, правдивіс-

ттю. Основним у цьому зв'язку є утвердження в дітей і молоді стійкості волі, характеру, громадського обов'язку.

Загалом серцевиною особистості К. Ушинський вважав національні патріотичні почуття. Стратегічний напрям їх формування у дитячому віці вчений визначив, як перш за все, розвиненість у дітей уявлення малої батьківщини. У такий спосіб, зміцнившись у дитячому віці, ці почуття стають надбанням людини і проявлятимуться у подальшому житті. У старшому віці до засобів становлення патріотизму вчений відносив природу, працю, культуру, вплив церкви, а також благодні впливи народної обрядовості і гуманних взаємин старших.

Гуманістичні загальнолюдські ідеї й національні цінності не лишали байдужими корифеїв української педагогічної думки XIV-XVI ст. Так, С. Зизаній виступав проти соціальної несправедливості, національного та релігійного гноблення українського народу; І. Вишенський наголошував, що освіта має здобуватися рідною мовою і ґрунтуватися на традиціях рідної культури і народного виховання [211, 489]. Патріотизм був притаманний представникам Острозької академії: письменнику Г. Смотрицькому, автору „Громадянства звичаїв дитячих” Є. Славинецькому, видатному ритору М. Смотрицькому, автору „Граматики словенської”. Усі ці педагоги були високоосвіченими людьми і прикладом патріотизму (їхні твори були спрямовані проти колонізації, католицизму).

Велике значення у розвитку патріотичного виховання українського народу відіграла Церква. Особливо зріс її вплив на національну самосвідомість українців за Петра Могили, митрополита київського і галицького, засновника Києво-Могилянської академії (1632-1647 рр.). Період, протягом якого він був митрополитом, назвали Могилянською добою [211, 487]. Її вихованці брали участь у визвольних війнах українського народу під проводом Б. Хмельницького. Освіта, її розвиток і поширення стали головним змістом релігійної, культурної та політичної діяльності того періоду.

У вітчизняній педагогічній науці XVII ст. поняття “патріотизму” в сукупності з моральними якостями окреслював Г. Сковорода. Серед складових патріотизму він виділяв, перш за все, любов до народу та Батьківщини, людську гідність, гордість та ін. Г. Сковорода писав, що

Наукове видання

**Абрамчук Оксана Володимирівна
Фіцула Михайло Миколайович**

**ПАТРІОТЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ
ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Монографія

Редактор С. Малішевська
Оригінал-макет підготовлено О. Абрамчук

Видавництво ВНТУ «УНІВЕРСУМ-Вінниця»
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК № 746 від 25.12.2001 р.
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95
ВНТУ, ГНК, к. 114
Тел. (0432) 59-85-32

Підписано до друку 28.03.2008 р.
Формат 29,7x42¼ Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman
Друк різнографічний Ум. др. арк. 7,85
Наклад 100 прим. Зам № 2008-039

Віддруковано в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі
Вінницького національного технічного університету
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК № 746 від 25.12.2001 р.
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95
ВНТУ, ГНК, к. 114
Тел (0432) 59-81-59

Замовити цю книгу <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/book/458>

Видавництво Вінницького національного технічного університету

<https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog>